

ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 930.2

Василь ОРЛИК,
д.і.н., професор,
завідувач кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи,
*Центральноукраїнський національний
технічний університет*

МОНЕТИ ОЛЬВІЇ ІЗ ЗАХІДНОЇ ЧАСТИНИ КІРОВОГРАДЩИНИ

Мідні монети Ольвії – мілетської апойкії в Північно-Західному Причорномор'ї – є найпоширенішими серед знахідок давньогрецьких монет VI-I ст. до Р.Х. на теренах Правобережної України (Mielczarek & Orlyk 2019; Орлик, Коцур & Цыганенко 2019), зокрема й на Кіровоградщині (Орлик 2021). Як відомо, наша область є континентальною, через її територію протікають дві великі річки – Дніпро та Південний Буг, які належать басейну Чорного моря. Ми неодноразово розглядали знахідки античних монет VI-I ст. до Р.Х. на території Дніпровського Правобережного Лісостепу, у тому числі й на Кіровоградщині. У той же час, Кіровоградське Побужжя залишалося поза нашою увагою. Як відомо, Західною частиною Кіровоградщини протікає р. Південний Буг – «третя за довжиною річка України і найбільша, яка тече виключно територією країни (довжина – 806 км)» (Південний Буг). Сучасні дослідники переважно «ототожнюють р. Південний Буг з річкою Гіпаніс (Гіпаній), яка досить часто згадується у більшості описів Північного Причорномор'я античними авторами» (Мінаєва 2022: 197), зокрема Геродотом, Страбоном, Плінієм Старшим, Арріаном Флавієм та ін. Геродот називав Гіпаній третьою річкою Скіфії, указуючи, що «її джерело в Скіфії і починається вона з великого озера, навколо якого пасуться дикі білі коні. І правильно називають це озеро матір'ю Гіпанія. Отже, з нього витікає ріка Гіпаній і на відстані п'яти днів шляху в ньому ще небагато води і його вода солодка, але після того на відстані чотирьох днів шляху від моря його вода стає дуже гіркою. Це тому, що в нього вливається одне гірке джерело, яке хоч і зовсім мале, але дуже гірке і його вода змішується з водою Гіпанія, що є великою рікою серед малих, і це джерело надає його воді такий смак» (Геродот 1993: 192). Н. Мінаєва припускає, що «що на ранніх етапах грецької колонізації берегів Північного Причорномор'я та за часів перебування Геродота в Ольвії саме Південний Буг був головним торговельним шляхом в цьому регіоні» (Мінаєва 2022: 197).

Як відомо, саме завдяки грецьким колоністам у Північному Причорномор'ї в другій половині VI ст. до Р.Х. була налагоджена монетна

справа та грошовий обіг, які були пов'язані з розвитком торгівлі. За влучним висловом Миколи Котляра, «реліктами внутрішньої і зовнішньої торгівлі тих часів» (Котляр, 1971) є монетні знахідки.

В останні десятиріччя, завдяки розвитку приладового металопошуку, з'явилася маса знахідок монет у різних країнах, у тому числі й в Україні, зокрема й давньогрецьких монет. Відомі такі знахідки і в басейні р. Південний Буг. Якщо знахідки таких монет у нижній течії цієї річки є закономірними, адже саме в Нижньому Побужжі розташовувалася мілетська апойкія Ольвія і її хора, то знахідки давньогрецьких монет, зокрема ольвійських, у середній та верхній частинах басейну р. Південний Буг вказують на контакти місцевого населення з представниками грецького світу.

Зупинимось на знахідках таких монет на теренах середньої частини басейну р. Південний Буг, зокрема в Західній частині Кіровоградської області та суміжних з нею територіях, відомості про які містяться у науковій літературі та Інтернет-ресурсах скарбошукачів, зокрема на Інтернет-ресурсі Violity (форум та аукціон).

Нашим колегою, М. Тупчієнком, були опубліковані 2 мідні монети Ольвії із зображенням на аверсі голови Борисфена (річкового божества) вліво, а на реверсі – справа – напису ОΛΒΙΟ, по центру поля монети – горита, зліва від нього – парадної сокири, за нею – диферента. Через наявність на аверсі зображення голови Борисфена, цей різновид ольвійських монет отримав у нумізматичній літературі назву «Борисфен». Одна із цих монет (Рис.1) була знайдена на черняхівському поселенні Жакчик-1, поблизу с. Жакчик Заваллівської громади Голованівського району Кіровоградської області (Тупчієнко 2021: 25). Монета має отвори, незадовільний стан збереження реверсу, іконографія голови Борисфена та монетно-вагові характеристики (діаметр – 20 мм., вага – 6,48 г.), наведені М. Тупчієнком, а також залишки диферента на зображенні монети (ймовірно) вказують, що це може бути «Борисфен» п'ятої групи*, карбований близько 243 р. до Р.Х. (Ніколаєв 2020: 32).

Рис.1 (Без масштабу)

Другий «Борисфен» (Рис.2) був знайдений на поселенні «Біла Скеля, розташованого на правому березі Південного Бугу в межах Кам'януватської сільської ради (Одеська обл.) навпроти південної частини поселення Завалля (Кіровоградська обл.)» (Тупчієнко 2021: 25-26). Іконографія голови

* Відомим українським вченим П. Каришковським «Борисфени» відповідно до іконографії та монетно-вагових характеристик розділені на 10 груп (Каришковский 1988: 81).

Борисфена, монетно-вагові характеристики (діаметр – 22 мм., вага – 10,28 г.) та диферент на монеті вказують, що це «Борисфен» першої групи, за гіпотезою М. Ніколаєва диферент належав «магістратові на ім'я Ἀγαθῖνος Ἀντιψῑστωρ, що був епонімом у 327 р.» до Р.Х (Ніколаєв 2020: 39).

Рис.2 (Без масштабу)

Окрім цих двох знахідок, ми, під час моніторингу згаданого вище Інтернет-ресурсу Violy, виявили інформацію ще про 3 знахідки ольвійських монет в Західній частині Кіровоградської області та суміжних з нею територіях.

Так, зокрема, на території Голованівського району була знайдена мідна монета (Рис.3), на аверсі якої міститься зображення голови грецької богині випадку (долі, щастя) Тіхе (Τύχη) в баштовій короні вліво, а на реверсі – стрілець з лука вліво, схилений на одне коліно, праворуч – ΣΩΣΤΡΑ.

Рис.3 (Без масштабу)

Даний тип монет карбувався в Ольвії близько 360-350 рр. до Р.Х., номінал монети дослідники визначають як дихалк.

Поблизу села Соломія Гайворонської громади Голованівського району Кіровоградської області, на лівому березі р. Південний Буг, 2020 р. було знайдено «Борисфен» (Рис.4) .

Рис.4 (Без масштабу)

Іконографія голови Борисфена та диферент ЕУ на монеті вказує, що це «Борисфен» п'ятої групи, за гіпотезою М. Ніколаєва ці монети карбувалися

близько 240 р. до Р.Х. (Ніколаєв 2020: 33).

Розглядаючи знахідки ольвійських монет на суміжних із Західною частиною Кіровоградської області територіях, варто згадати і про знахідку «Борисфена» поблизу с. Мигія Первомайського району Миколаївської області (Рис.5).

Рис.5 (Без масштабу)

На реверсі монети зберігся фрагмент диференту, який за світлиною не можливо чітко ідентифікувати. Перша графема в цьому диференті А, друга схожа на Р, чи була третя графема наразі визначити складно. Тому цілком можливо, що на монеті може міститися диферент АР або АРІ. Такі диференти знаходимо на «Борисфенах» четвертої (№№33-34), п'ятої (№50) та дев'ятої-десятої груп (№№91-92). Проте наявність у графемі А ламаної поперечної гasti вказує на №92. Проф. М.Ніколаєв указує, що «скорочення № 92 утримує яскраву палеографічну особливість: уперше в Ольвії застосована альфа з ламаною поперечною гастою. В ольвійській лапідарній палеографії така альфа відома з кінця III ст. до н.е. Отже, за палеографією датування «борисфенів» зі скороченням № 92 не може бути ранішим останньої третини III ст. до н.е.» (Ніколаєв 2020: 36). Монетно-вагові характеристики цього «Борисфена» – діаметр – 17 мм., вага – 4,16 г. – також вказують на його приналежність до останніх груп цього типу мідних монет Ольвії, карбування яких, на думку М. Ніколаєва, може припадати на 222 – 219 рр. до Р.Х.

Таким чином, аналіз сучасних наукових праць та Інтернет-ресурсу Violyty вказує на знахідки в Західній частині Кіровоградської області та суміжних з нею територіях 5 монет Ольвії – мілетської апойкії в Північно-Західному Причорномор'ї, емісії яких припадають на середину VI – III ст. до Р.Х. Проте досвід вивчення монетних знахідок в Україні вказує, що це лише незначна частина таких знахідок (Орлик 2020).

Джерела та література

1. Геродот. (1993). *Історії в дев'яти книгах*. К.: Наукова думка, 576 с.
2. Карышковский, П.О. (1988). *Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху*. К.: Наукова думка, 166 с.
3. Котляр, М. Ф. (1971). *Грошовий обіг на території України доби феодалізму*. К.: Наук. думка, 174 с.

4. Mielczarek, M & Orlyk, V. (2019). New find of Olbian coins. Tarashcha district, Kyiv region, Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin]*, № 13, 33–39
 5. Мінаєва, Н.І. (2022). Вплив природних чинників на виникнення великих скіфських городищ та розвиток торгівельних шляхів. *Археологія і давня історія України*, Вип. 1 (42), 193-202.
 6. Ніколаєв, М.І. (2020). Хронологія ольвійських «борисфенів». *Український нумізматичний щорічник*, Вип.4, 14-42.
 7. Орлик, В. (2020). До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного Лісостепу (V – I ст. до н.е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 9-13.
 8. Орлик, В.М. (2021). Знахідки античних монет VI-I ст. до н. е в басейні р. Тясмин. *Український нумізматичний щорічник*, Вип 5, 5-44.
 9. Орлик, В., Коцур, В., Цыганенко, Л. (2019). Клад ольвийских монет «борисфенов», найденный в Городищенском районе Черкасской области весной 2018 года. *Acta Archaeologica Lodziensia*. 65. 39-50.
 10. Тупчієнко, М.П. (2021). Знахідки «борисфенів» на черняхівських поселеннях Середнього Побужжя. Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 17–18 верес. 2020 р. : тези доп. Переяслав: Домбровська Я. М., 24–28.
 11. Південний Буг.
- URL:<https://location4film.com.ua/uk/locations/rivers/92>